

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.37+336.717

О. В. Воробей*здобувач наукового ступеня доктора філософії,
аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

КОНВЕРТАЦІЙНІ ЦЕНТРИ У МЕХАНІЗМІ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА

Однією з основних технологій, що застосовується в механізмі фінансового шахрайства з метою виведення неконтрольованих прибутків у тіньовий обіг, є використання послуг конвертаційних центрів. Комплекс «послуг», відповідаючи «вимогам часу», став набагато ширшим і різноманітнішим, набув ознак організованості і групових характеристик. У результаті злочинної діяльності конвертаційних центрів економічним інтересам України завдається значна шкода як у вигляді ненадходження податків, зборів, інших обов'язкових платежів, так і у вигляді прямого відтоку грошових ресурсів за кордон. Така злочинна діяльність супроводжується приховуванням валютної виручки на рахунках іноземних банків, що означає безперешкодне «відмивання» грошових коштів із можливістю подальшого, вже легального, інвестування їх в економіку інших країн, зокрема й України.

Діяльність конвертаційних центрів завдає державі максимальних збитків. У 2014–2016 рр. підрозділи Державної фіскальної служби та Національної поліції України викрили понад 100 великих конвертаційних центрів, за фактом створення яких внесено відомості до ЄРДР [9]. Про підпільні схеми конвертації громадяни чують уже майже два десятки років.

Сьогодні механізм створення і подальшого використання конвертаційних центрів невпинно вдосконалюється, що потребує застосування адекватних засобів стратегічного і тактичного порядку боротьби із фіктивним підприємництвом, розробки відповідних наукових рекомендацій, а також подолання наявних прогалин і недоліків у сфері регулювання цих відносин.

Теоретичне підґрунтя для розроблення сучасних методик розслідування фінансового шахрайства заклали вітчизняні й зарубіжні вчені в галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: В.П. Бахін, В.В. Білоус, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.В. Лисенко, Г.А. Матусовський, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал,

В.Ю. Шепітько та ін. Водночас комплексне наукове дослідження розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із діяльністю конвертаційних центрів, не проводилось.

Перші конвертаційні центри виникли на початку 1990-х рр. У той час вони нагадували більше пункти обміну валют. «Міняли» поміщали в газетах оголошення про переказ безготівкових коштів у готівку та придбання іноземної валюти. Наприкінці 1990-х рр. на зміну окремим ділкам прийшла досконаліша структура фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності. Поступово функції управління процесами конвертації почали перебирати на себе деякі керівники банківських установ.

Конвертаційний центр – це спеціалізоване організоване злочинне угруповання, метою діяльності якого є надання послуг щодо незаконної конвертації коштів (перетворення грошей із безготівкового стану в готівку та у зворотному напрямі) шляхом використання мережі фіктивних фірм, імітації фінансово-господарських відносин, фальсифікації облікових і звітних документів [10, с. 124].

Згідно зі статистичними відомостями про злочини господарської діяльності Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральної прокуратури України у 2014–2016 рр. правоохоронні органи України зареєстрували 1 329 випадків фіктивного підприємництва, а також 133 конвертаційних центрів, зокрема у 2014 р. – 405 випадків фіктивного підприємництва, 100 – конвертаційних центрів, у 2015 р. – 332 випадки фіктивного підприємництва, 43 – конвертаційних центрів, у 2016 р. – 108 випадків фіктивного підприємництва, 14 – конвертаційних центрів [9]

Конвертаційний центр є фактично мережею фіктивних підприємств, яка створюється для надання незаконних послуг щодо переведення готівкових коштів у безготівкову форму або їх переведення у вільноконвертовану валюту за певну плату. Тобто це комерційна структура, яка в порушення чинного законодавства надає іншим суб'єктам господарювання незаконні послуги з метою одержання прибутку. Розмір «комісійних» визначається у відсотках у відношенні до

грошової суми, з якою здійснюються операції. Таким чином, діяльність конвертаційного центру може мати ознаки як фіктивного підприємництва (ст. 205 КК України), так і легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України) [2, с. 23].

Типовий конвертаційний центр, як правило, формується при банку і включає до свого складу групу підприємств (від кількох підприємств до кількох їх десятків) різної організаційно-правової форми. Зокрема, в нього можуть входити підприємства трьох рівнів: 1) приватні підприємства, орієнтовані на одержання відносно невеликих комісійних; 2) товариства з обмеженою відповідальністю, орієнтовані на одержання комісійних платежів середнього розміру; 3) акціонерні товариства, орієнтовані на одержання «солідних» комісійних платежів.

Найпоширенішими видами послуг, що надаються конвертаційними центрами, є: незаконне переведення безготівкових коштів у готівку; незаконне переведення готівкових коштів у безготівкові; документарне забезпечення бартерних або інших операцій, які не передбачають рух коштів на поточному рахунку [3, с. 139].

До структури конвертаційного центру належать:

1) у сфері легального обігу: банківські установи (ініціюють створення конвертаційних центрів або співпрацюють із ними на постійній основі), страхові компанії (виводять кошти за кордон за схемами перестраховування і переводять у готівку за фіктивними страховими полісами), юридичні контори (здійснюють реєстрацію та ліквідацією фіктивних фірм, відповідають за юридичне супроводження операцій);

2) у сфері фіктивного обігу: фіктивні фірми (їх мережа використовується для імітації руху товарів і коштів з одночасним маскуванню незаконного характеру операцій), служба безпеки (забезпечення прикриття діяльності центру, підтримання зв'язків із правоохоронними органами), централізована бухгалтерія (виконує роботу з оформлення фіктивних облікових та звітних документів), офшорні компанії (фіктивні фірми, створені в офшорних зонах для прикриття незаконного виведення валютних коштів за кордон) та ін. [6, с. 374].

Очолюють конвертаційні центри підготовлені фахівці, які забезпечують через спеціально підібраних осіб реєстрацію і діяльність фіктивних фірм. Для забезпечення централізованого управління центром створюються так звані «бухгалтерські фірми», що обслуговують усі підприємства конкретного угруповання. Створюючи таку фірму, тіньове угруповання вирішує відразу декілька завдань: єдине управління і контроль за всіма підлеглими фірмами; конвеєрний принцип організації бухгалтерського обліку, що виключає потребу

мати кваліфікованого «обізнаного» бухгалтера на кожній із буферних фірм; таємність та конспірація, адже є лише один – двоє фахівців, які розуміють суть виконаних операцій, до яких потрапляють усі необхідні документи; у зв'язку з тим, що головних бухгалтерів на фірмах, що обслуговуються, немає, бухгалтерська фірма не несе відповідальності за фактичний зміст первинних операцій; директором бухгалтерської фірми зазвичай обирають юриста або фінансиста, який добре знає систему проведення перевірок і всі формальні процедури, що з цим пов'язані (усвідомлення власної непричетності дає йому можливість вільно спілкуватись із правоохоронними органами).

Під час застосування класичних схем конвертування з використанням буферних підприємств чи перерахування коштів одразу на підприємства, які мають ознаки фіктивності, собівартість указаних операцій для конвертаційного центру становить у середньому 2–3 % від суми операції, для конвертування з використанням буферного підприємства – 4,5–6 % [7, с. 208].

Керівники конвертаційних центрів заздалегідь домовляються з посадовими особами банку про спільні дії в разі загрози блокування коштів на розрахункових рахунках фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності. З цією метою банку надається лист із реквізитами фіктивного підприємства без дати й номера про закриття рахунку самим клієнтом, що надає можливість працівникам банку списати кошти з рахунку безпосередньо перед його блокуванням правоохоронними органами. Обумовлюються також подальші дії щодо спрямування коштів, які можуть бути переведені на лоро-рахунок, на внутрішньобанківський рахунок чи на будь-який «аварійний» рахунок як самого банку, так і заздалегідь наданий керівництвом конвертаційного центру [1, с. 468].

Після відкриття в банку розрахункового рахунку фіктивного підприємства, про його реквізити повідомляють диспетчеру-координатору, який забезпечує взаємодію та зв'язок між керівництвом конвертаційного центру і банком, веде облік усієї діяльності центру та проходження коштів. Представники низових підрозділів, отримавши реквізити фіктивних фірм, передають їх своїм постійним клієнтам, серед яких, як правило, належним чином зареєстровані підприємства, зацікавлені в тіньовому обігу коштів. Дізнавшись, куди перераховані гроші, клієнт переводить їх на відповідний рахунок, у платіжному дорученні вказується витратний характер платежу (за рекламу, за маркетинг та ін.). Низовий підрозділ центру готує і передає клієнтові пакет документів, що обґрунтовують призначення платежу та відповідну суму валютних коштів.

Узагальнення оперативної і слідчої практики дало змогу розподілити сучасні конвертаційні центри на певні категорії.

1. Залежно від суб'єктів створення:

– банківські – створюються безпосередньо під прикриттям банківських установ та підконтрольні особам, які мають вплив на банківську установу (фінансово-промислову групу);

– спеціалізовані – створені, як правило, на невеликий термін (від одного до трьох років) для обслуговування реально існуючих промислових підприємств і підконтрольні особам, які контролюють товарні та грошові потоки цих підприємств;

– загального користування – створені особами, які не мають тісних зв'язків із промисловими підприємствами і банківськими установами, з метою отримання особистої вигоди.

Протягом останніх років банківські установи використовують як один з основних інструментів, завдяки якому організатори конвертаційних центрів надають послуги підприємствам України з незаконної конвертації грошових коштів. Тому сьогодні більшість таких центрів є саме банківськими. Враховуючи ефективність роботи податкової міліції щодо знешкодження конвертаційних центрів, процес конвертації постійно вдосконалюється, що ускладнює документування злочинної діяльності організаторів [5, с. 8–9].

2. Залежно від мети та характеру діяльності:

– «розгорнуті» – охоплюють увесь цикл конвертації, мають постійно діючу мережу фіктивних фірм і банківських установ, зокрема рахунків у зарубіжних банках; кілька офшорних фірм за кордоном (для розміщення безтоварної іноземної валюти за межами України для подальшого переведення в готівкову вільноконвертовану валюту), так звані «вікна» на кордоні (для ввозу контрабандним шляхом конвертованої валюти), широку мережу постійних клієнтів, що забезпечується дилерською мережею в різних регіонах; для цих центрів незаконна конвертація є основним способом одержання прибутку;

– «цільові» – створюються для здійснення конкретних операцій, використовують незначну кількість фіктивних фірм для цих цілей, мають відносно невеликий обсяг коштів на рахунках.

3. За географією діяльності:

- міжнародні;
- всеукраїнські;
- міжрегіональні;
- місцеві.

4. Залежно від механізмів одержання готівкових коштів:

- з використанням банківських операцій;
- з одержанням готівки поза банківською системою. [4, с. 107–108]

Вибудовуючи ієрархію фіктивних фірм, конвертаційний центр дозволяє клієнтам обирати прийнятний для них рівень оплати за «послуги» і, відповідно, гарантії безпеки (мається на

увазі міра «нівелювання» можливих проблем з боку контролюючих структур). Так, вартість послуг, що надаються через перший рівень підприємств конвертаційного центру (приватні підприємства – «чорні фірми») може складати 4–5% від суми угоди. Розмір комісійних для підприємств другого рівня, зареєстрованих як товариства з обмеженою відповідальністю («сірі фірми»), коливається від 5% до 7% від конвертованої суми. Третій рівень, в якому задіяні акціонерні товариства («білі фірми»), може передбачати до 10% від суми угоди. Кожна із зазначених вище категорій фірм, що входять до складу конвертаційного центру, має свій сегмент ринку, оскільки орієнтована на різних клієнтів із дрібного, середнього чи великого бізнесу [3, с. 140–141].

Сьогодні широкого розповсюдження набули такі механізми конвертації з використанням банківських операцій: використання поточних (особистих) рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу, використання векселів та схем доміциляції за участю фіктивних підприємств, використання ощадних сертифікатів на пред'явника, використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів, використання механізму отримання валюти за допомогою чеків. Найчастіше ці механізми комбінуються, що ускладнює їх документування [8, с. 294].

Розглянемо найбільш специфічні механізми конвертації.

1. Використання поточних (особистих) рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу.

Фіктивний суб'єкт підприємницької діяльності перераховує отримані кошти як безоплатну допомогу (за безтоварну операцію, фіктивні роботи чи послуги) на рахунки фізичних осіб (як правило, відкриваються на підставних осіб). Далі кур'єр знімає кошти з рахунків та в подальшому переказує їх нібито в рахунок оплати товару, який згодом реалізується.

2. Використання ощадних сертифікатів на пред'явника.

Широко застосовується банківськими конвертаційними центрами. Підприємство отримує в банку ощадний сертифікат на пред'явника, емітованого цим банком, за безготівкові кошти та має можливість повернути його номінальну вартість готівкою шляхом його передачі підставній фізичній особі й подальшого погашення в касі банку. Отримані готівкові кошти переходять до тіньового обігу. Як правило, всі операції з придбання та погашення сертифікатів здійснюються безпосередньо в банківській установі без фактичного залучення посадових осіб фіктивних підприємств і підставних фізичних осіб. Організатори таких схем конвертації лише використовують реквізити

й печатки фіктивних фірм, а також паспортні дані підставних осіб.

3. Використання векселів і схем доміциляції за участю фіктивних (буферних) підприємств.

Ідеться про використання можливості відкриття підприємством у банку спеціального накопичувального рахунку доміциляції. Між реально існуючим підприємством і банком укладається договір-доручення. Відповідно до цього договору банк приймає до платежу і погашає векселя підприємства за рахунок коштів, унесених цим підприємством на рахунок у банківській установі. Підприємство-замовник послуг із конвертації передає власний вексель на адресу фіктивної фірми як боргове зобов'язання за нібито поставлені товарно-матеріальні цінності. Водночас воно перераховує суму, еквівалентну номіналу емітованого векселя, на рахунок доміциляції, відкритий у банку. Кінцевим етапом схеми є пред'явлення фіктивною фірмою векселя в банк та отримання грошових коштів на свій рахунок.

4. Використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів.

Центр, маючи мережу транзитних фірм, акумулює на них кошти реально існуючих підприємств і перераховує їх на рахунки фіктивних. Водночас підприємства, які підконтрольні банківським установам, у цих самих банках здійснюють придбання валютних ощадних сертифікатів. Надалі сертифікати за допомогою торговця цінними паперами реалізуються фіктивним підприємствам, які, у свою чергу, розраховуються за них акумульованими гривневими коштами. Отримані валютні ощадні сертифікати фіктивні підприємства пред'являють банку, який є їх емітентом, для отримання валюти. Ця валюта перераховується за кордон як передплата за товари або послуги, що фактично не поставляються або не надаються. У подальшому валюту неофіційно повертають в Україну у вигляді готівки, або кошти «осідають» на рахунках в офшорних банках.

Загальна схема незаконної конвертації, пов'язана з одержанням готівки поза банківською системою, виглядає таким чином. Грошові кошти, здобуті злочинним шляхом, за безготівковим розрахунком перераховують на розрахунковий рахунок фіктивної фірми «А», задіяної в конвертаційному центрі. Надалі фіктивна фірма «А» проводить безтоварну операцію з фіктивною фірмою «Б», а саме: документальне оформлення (із використанням відповідних фінансово-господарських документів) «реалізації» безготівковим розрахунком певної продукції, виконання робіт (вантажно-розвантажних, ремонтних, будівельно-монтажних, шляхових, проектних та ін.) або надання послуг (інформаційно-довідкових, маркетингових, рекламних, експертних, транспортних тощо). Надалі частину коштів повертають

фіктивній фірмі «А» у вигляді готівки, яка, у свою чергу, повертає готівку своїм «клієнтам» [10, с. 127].

У разі одержання готівкової маси в іноземній валюті схема значно ускладнюється, виникає потреба у проведенні фіктивних експортно-імпорتنих операцій. У цьому разі буфер (фіктивна фірма) приймає безготівкові кошти від замовника (юридичної особи), який бажає одержати готівку. Надалі кошти переводяться на рахунок фіктивної фірми-імпортера, що уклала зовнішньоекономічний контракт із фіктивним експортером. Український банк – власник конвертаційного центру (фактичний власник низки фірм: буфера, фіктивних експортера та імпортера) під зовнішньоекономічний контракт купує на міжбанківській валютній біржі безготівкову валюту, яка переводиться на рахунок фіктивного експортера. Водночас він переказує її на рахунок фіктивного імпортера, після чого безготівкова валюта знову повертається експортеріві.

В механізмі злочинної діяльності з використанням фіктивних підприємств на перший план висувається мета економічних злочинців – створення умов для ухилення від відповідальності за відверто злочинну діяльність керівників «справжніх» підприємств різних форм власності. Досягається це шляхом перекладання відповідальності на засновників і керівників існуючого тільки на папері суб'єкта підприємницької діяльності. Фактично фіктивні комерційні структури виконують посередницькі функції, забираючи на себе всі види відповідальності і не маючи при цьому власних матеріальних цінностей і фінансових ресурсів, а часто і фізичних осіб, здатних нести цю відповідальність [3, с. 142].

Таким чином, кримінальні правопорушення, пов'язані з фіктивним підприємництвом та діяльністю «конвертаційних центрів», передусім спрямовані на мінімізацію податкового навантаження, яка може бути досягнута як законним, так і незаконним способом. Отже, використання фіктивного підприємництва та «конвертаційних центрів» – це незаконний спосіб такої мінімізації.

Сьогодні своєчасне виявлення названих злочинів надзвичайно ускладнено внаслідок необхідності опрацювання значного обсягу даних про рух безготівкових коштів. Це призводить до того, що у випадках, коли фіктивні фірми виявляються, нерідко перераховані через них гроші вже перебувають за межами України, їх практично неможливо повернути, а їхні керівники переховуються від органів досудового розслідування.

Література

1. Аркуша Л.І. Конвертаційні центри як спосіб легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності / Л.І. Аркуша // Акту-

альні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 464–472.

2. Білоус В.В. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування) : [довід. слідчого] / В.В. Білоус, В.Ю. Шепітько. – Х. : «Одісей», 2007. – 184 с.

3. Варчук О.Г. Криміналістична характеристика діяльності конвертаційних центрів / О.Г. Варчук // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 138–145.

4. Довбаш Р.С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : [наук.-практ. посіб.] / Р.С. Довбаш. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – 216 с.

5. Егоров Ю.А. Теория и практика противодействия преступлениям в банковской системе : [монография] / Ю.А. Егоров. – Минск, 2012. – 119 с.

6. Користін О.Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності / О.Є. Користін, С.С. Чернявський. – К. : КНТ, 2009. – 612 с.

7. Лисенко В.В. Фіктивні підприємства у механізмі злочинної діяльності / В.В. Лисенко, В.Г. Петросян // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2012. – № 4 (59). – С. 204–210.

8. Лысенко В.В. Обналичивание денежных средств: криминалистическая характеристика отдельных способов преступной деятельности / В.В. Лысенко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 122–125.

9. Організація розслідування окремих видів злочинів : [навч. посіб.] / [А.Ф. Волобуєв, О.Є. Користін, Р.Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2010. – 568 с.

10. Статистичні звіти Генпрокуратури України «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» за 2014–2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

11. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / С.С. Чернявський. – К. : «Хай-Тек Прес», 2010. – 624 с.

Анотація

Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. – Стаття.

У статті надано криміналістичну характеристику діяльності конвертаційних центрів. Автором визначено поняття, структуру і типові особливості конвер-

таційних центрів, а також охарактеризовано сучасний стан і динаміку фіктивного підприємництва за Єдиним реєстром досудових розслідувань Генеральної прокуратури України у 2014–2016 рр. На основі узагальнення оперативної та слідчої практики здійснено розподіл сучасних конвертаційних центрів на відповідні категорії, виокремлено найбільш специфічні механізми конвертації.

Ключові слова: конвертаційний центр, фіктивне підприємництво, криміналістична характеристика, злочин, розслідування.

Аннотация

Воробей А. В. Конвертационные центры в механизме финансового мошенничества. – Статья.

В статье предоставлена криминалистическая характеристика конвертационных центров. Автором определены понятие, структура и типичные особенности конвертационных центров, а также охарактеризованы современное состояние и динамика фиктивного предпринимательства за Единым реестром досудебных расследований Генеральной прокуратуры Украины в 2014–2016 гг. На основе обобщения оперативной и следственной практики осуществлено распределение современных конвертационных центров на соответствующие категории, выделены наиболее специфические механизмы конвертации.

Ключевые слова: конвертационный центр, фиктивное предпринимательство, криминалистическая характеристика, преступление, расследование.

Summary

Vorobey A. V. Converting centers in the mechanism of financial fraud. – Article.

The article provided criminological characteristics of converting centers. The author provided the concept, structure and typical features of converting centers and described the current state and dynamics of a fictitious business only register for the pre-trial investigation of the Prosecutor General of Ukraine in 2014–2016 years. On the basis of summarizing operational and investigative practices made modern distribution centers to the appropriate conversion categories and selected the most specific mechanisms conversion.

Key words: converting center, fictitious business, criminological characteristics, crime investigation.